श्लोकात् परिवृत्तं जीवनम्

● (सं०) चन्द्रहासः

राजा ब्रह्मदत्तः यदा काशीराज्यं पालयन् आसीत् तदा बोधिसत्त्वः धनिकपुत्रत्वेन जन्म प्राप्नोत् । तस्मिन् दिने तद्गृहस्य दासी अपि एकं पुत्रं प्रसूतवती । तस्य नाम कटाहकः इति निश्चितम् ।

उभौ अपि बालौ एकस्मिन् एव गुरुकुले पठतः । गच्छता कालेन कटाहकस्य मनसि विचारः आगतः - 'मया अपि धनिकत्वं प्राप्तव्यम्' इति । प्रत्यन्तनामके प्रतिवेशिराज्ये बोधिसत्त्वस्य कश्चन सुहृत् आसीत् । स तु कोट्यधीशः । तस्य पुत्री विवाहयोग्या ।

एषा वार्ता कटाहकेन ज्ञायते एव । अतः सः बोधिसत्त्वनाम्ना एकं पत्रम् अलिखत् - ''एतस्य पत्रस्य आनेता मम कुमारः एव । एतस्मै कन्यां प्रदाय एतं स्वगृहे पोषयितुम् अर्हति भवान् । भवान् तादृशम् एव जामातरम् इच्छति इति मया यत् श्रुतं तदानुगुण्येन एतत् पत्रं लिखामि'' इति ।

तस्मिन् पत्रे बोधिसत्त्वस्य मुद्रा अपि अङ्किता । ततः बोधिसत्त्वस्य धनागारात् प्रभूतं धनमपि स्वीकृत्य कमपि अनुक्त्वा सः गृहात् निर्गतवान् । प्रत्यन्तराज्यं गत्वा कोट्यधीशाय पत्रं दत्त्वा तदीयां पुत्रीं परिणीय नामान्तरेण तत्र सुखेन अवसत् ।

गच्छता कालेन एषा वार्ता बोधिसत्त्वेन ज्ञाता । सः कटाहकस्य बोधनाय प्रत्यन्तराज्यं प्रति प्रस्थितवान् । कटाहकः एतां वार्तां कथमपि ज्ञातवान् । कटाहकः मध्येमार्गं बोधिसत्त्वं दृष्ट्वा पादौ गृहीत्वा क्षमां सम्प्रार्थ्य - 'वस्तुस्थितिः कुत्रापि न प्रकाशनीया' इति निवेदितवान् ।

एतत् अङ्गीकृत्य बोधिसत्त्वः कटाहकेन सह गत्वा मित्रस्य गृहे कानिचन दिनानि न्यवसत् । तत्र तेन लक्षितं यत् कटाहकः पत्नीं बहुधा पीडयति इति । अतः सः कटाहकस्य पत्नीम् उद्दिश्य - ''अहम् एकं मन्त्रं भवतीं बोधयामि । यदा तव पतिः कोपं कुर्यात् तदा मया बोधितं मन्त्रं त्वम् उच्चैः पठ । तदा सर्वं सुष्ठु भविष्यति'' इति उक्त्वा एकं श्लोकं लिखित्वा दत्त्वा स्वदेशं प्रतिगतवान् ।

अनन्तरदिने कटाहकेन यदा निन्दनम् आरब्धं तदा तत्पत्नी - ''बहुधा हि विकत्थ्यैव अन्यं जनपदं गतः । अनागसां दूषयन् हि भोगं भुङ्क्ते कटाहकः'' इति श्लोकम् उच्चैः अपठत् ।

एतत् श्रुत्वा कटाहकः अचिन्तयत् - 'एषा मम वञ्चनापूर्णं पूर्वजीवनं जानाति इति ।' अतः क्षणाभ्यन्तरे एव तस्य कोपः अपगतः । 'अहं, यदि औद्धत्येन व्यवहरेयं तर्हि एषा मम पत्नी रहस्यं प्रकाशयेत्' इति चिन्तयन् सः मृदुतया व्यवहारम् आरब्धवान् । कटाहकस्य पत्न्या न ज्ञातमेव यत् पत्युः जीवने महत् परिवर्तनं कृतवतः तस्य श्लोकस्य किं तात्पर्यम् इति ।